

مير قاسيم. چشم آزر

س. ج پيشه‌ورى نين آذربايجان دموكرات فيرقه سي نين و آذربايجان مىلى حوكومتي نين يار انماسي او غروندا موباريزه ده رولو حاقيندا

جمعيت تاريخينده خالق كوتله لري نين حل انديجي قووه اولدو غونو گؤستر مكله ياناشي، سياسي-ايجتيماعي خادimler نين ده موهوم رول اوينايدغي قئيد انديلمه ليدير. بونا گوره ده گؤركملي اينقيلابچيلارين و سياسي خادimler نين اينقيلابي فعاليتيني اؤيرنمگين هم علمي، هم ده سياسي-پراكتيكي اهميتي واردير.

سنييد جفر پيشه‌ورى * (1947-1983) آذربايجان و ايران خالقلارينين ايمپنرياليزم و شاهليق قورولوشو علنيهينه اينقيلابي حرکاتي نين يئتيشديرديگي گؤركملي پارتيا و ايجتيماعي خادimler دن بيريدير. جنوبي آذربايجاندا 1945-1946-جي ايلرده آذربايجان دموكرات فيرقه سي نين (آدف) و آذربايجان مىلى حوكومتي نين (آ.م.ج.) يار انماسي و بير ايلليك فعاليتي دؤورونده س. ج. پيشه‌ورى نين يوكسك اينقيلابي-نظري حاضيرليغي و تشكىلاتچيلىق باجاريغي اوزونو گؤستر ميشدير.

ايندييه قدر سوونت ايران شوناسليغيندا و خاريجده جنوبي آذربايجاندا 1945-46-جي ايللر مىلى-آزادليق و دموكراتيک حرکاتي نين موهوم مساله لرينه عاييد بير سيرا مونوقرافيك اثر و مقاله يازيلميشدير. لاکين بو اينقيلابي حاديثه لر دؤورونده س. ج. پيشه‌ورى نين سياسي خاديم کيمي رولو حاقيندا آيرجا تدقيقات آپاريلميشدير. بو، اينقيلابي تجروبه جهتن موهوم اهميته مالیک اولان بير مؤوضوعدور. مقاله ده س. ج. پيشه‌ورى نين گؤستريلن دؤورده مىلى-آزادليق و دموكراتيا او غروندا موباريزه ده رولو 1941 - 1946-جي ايللرده جنوبي آذربايجاندا و ايراندا اينقيلابي حرکات قارشيسيندا دور موش بير نئچه پروبلئم اساسيندا، بيغجام صورتده نظر دن کئچيريلير. قئيد اولونمايدير كي، مقاله ده «تاريخي خيدمتلره قييمت وئريليرکن تاريخي خادimler نين موعاصر طبللره نيسبتن وئر مديکلري شئيلري دنئيل اوز سلفلرينه نيسبتن وئر دیکلري يئي شئيلر اساس توتولور» [1] مودعاسيندان چيخيش انديلميشدير.

ايرانين شاهليق رژيمينه، ايرتجاعچي و ايمپنرياليزم-پرست حاکيميتينه موناسيبت مساله‌سى. 1941 - 1946-جي ايللرده ايرانين سياسي-ايقتصادي حياتيندا شاهليق رژيمي، ايري مولکدارلار و كومپرادور بورژوازيا حؤکمرانليق انديردي. 1941-جي ايلين اوقوست-سنتئياير ايلاريندا ايراندا ريشا شاه ديکتاتوراسي (1925-1941) داغيلدي. خالقين موباريزه سي نتيجه سينده موترقي سياسي پارتيا لارا و تشكىلاتلارا فعاليت آزادليغي، ميتينقلر نوماييشلر کئچيريلمه سي و مطبوعات نشر اولونماسي کيمي بير سيرا دموكراتيک آزادليقلار الدهه انديلدي. حئي ايرانين عالي قانونوئريجي اورقاني اولان مجلسين 14-جو چاغريشينا (12.03.1946-26.01.1944) فهله صينفي نين و ديگر زحمتکنش طبقه لر نين پارتيايى ايران توده پارتيايى نين (ايتپ) عوضولر نين 8 نفر و بير نئچه آز ادخاه دئوتات سئچيلمه سينه مووفق اولونموشدو.

1945-جي ايلين اوليندن م. بيات، م. صدر و حکيمي نين باشچيلىق انتديگي ايرتجاعچي حؤکومت ايراندا آزادليق قووه لري علنيهينه عومومي هوجوما کئچه رک پروفئسيو سياسي پارتيا لاري و ايجتيماعي تشكىلاتلاري، مطبوعاتي باغلاماغا و داغيتماغا باشلادي. تئهراندا چيخان دموكراتيک «آرمان مىلى» قزئتي 1945-جي ايل اوقوستون 30-دا يازيردي: «ايراندا آزادليق و دموكراتيا تاماميله تهلوكه يه دوشموشدو. بو ايرتجاعچي حؤکومت داوام انتديکجه اولکه ده داخيلي موخاربييه ، فان تۆکولمه سي و ووروشمالار گؤزله نيلير».

بئله بير شراييطده شاه باشدا اولماقلا ايري مولكدارلاردان، كومپر ادور بورژوازيادان، بوكسك روتبه لي حربي و مولكي قوللوقچولاردان، 14-جو مجلسين «اكثریت» تشكيل ائدن دنپوتاتلار بندان عيبارت قاتي ايرتيجاچي قوه لر و اونلارا منسوب ايراده ملي، نهضت ملي، عدالت، وطن و ميهن كيمي پارتيا لار موجود ايرتيجاچي قورولوشو ساخلاماق و مؤحكلمتمك مقصديله مومكون اولان بوتون واسيطه لرله خالقين آزادليق اوغروندا حركاتيني بوغماغا چاليشير ديلار.

ايري بورژوازيانين اولكه نين ايقتيصاديياتي ايله باغلي اولان حيصه سيندن، شهرلرين اورتا طبقه لر بندن، 14-جو مجلسده آزيق («اقلیت») تشكيل ائدن دنپوتاتلاردان و دوكتور محمد موصديقين اطرافيندا بيرلشميش شخصلردن عيبارت ليبرال قوه لر و اونلارا منسوب ايران و مردم پارتيا لاري، عوموميله، ايسنتيمارچي صنيفلارين حاكيميتينه توخونمادان ايري مولكدارلارين حاكيميتده رولونو بير قدر آز التماق ايسته بيرديلر. اونلار قاتي ايرتيجاچي قوه لر طرفيندن خالقا قارشي غئيري- محدود زور اكيليق ايشله ديلمه سي نين اينقيلابي چيخيشلارا سبب اولاجايندان قورخور دولار. بونا گوره ده ايرتيجاچي حوكومتلرين بو عملرينه قارشي چيخير ديلار.

ايرانين فهله صينفندن، كندليردن، صنعتكارلاردان و آزادخاه ضياليلاردان و اونلارا منسوب ايران توده حيز بندن، ايران فهله و زحمتكشنلر همكارلار ايتيفاقيندان (ايفزهي) و ايران آزادليق جبهه سيندن عيبارت اولان دموكراتيک قوه لر اولكه ده حقيقي دموكراتيک رنژيم قورولماسي و ايجتيماعي آزادليقلار اوغروندا، ديكتاتورلوق، ايسنتيداد رنژيمي و ايمپرياليزم علنيهينه موباريزه انديرديلر [2]. 1945-جي ايله ايرانين ايرتيجاچي قوه لر بوتون اولكه ده خالقين آزادليق اوغروندا حركاتيني بوغماق اوچون شيددتلي هوجوما كنجديگي گونلر ايرانين دموكراتيک قوه لر نين آزادليق اوغروندا موباريزه تاكتيكاسي خالقين فيكريني ايشيقلانديرمقدان، اوز تشكيلاتلاريني، گنئيشلنديرمكدن و پارلامنت موباريزه سيندن» [3] عيبارت اولموشدور. حئي جنوبي آذربايجاندا 1945-جي ايلين سننتيابر-دئكابري ايلاريندا اينقيلابي خالق حاكيميتي نين يارانماغا دوغرو گنئديگي بير شراييطده تهراندان چيخان و ايرانين دموكراتيک قوه لرينه منسوب اولان چوخ نوفوزلو قزنتلردن بيري يازبيدي: حقيقي دموكراتيک قورولوش ياراتماق اوچون «دولت حاكيميتيني ايرتيجاچيلاردان تميزله مكدن، اونلاري موحاكمه و جزالانديرمقدان باشقا هنج بير بول بوخودور... حاكم داييره لر تميزله مكدن باشقا بير چاره بوخودور» [4]، گوروندويو كيمي، صوحبت ايرانين ايرتيجاچي حاكيميتيني بيخماقدان گنئميردي.

ايرانين قاتي ايرتيجاچي، ليبرال و دموكراتيک قوه لر نين 1941 - 1945-جي ايللرده شاهليق رنژيمينه و ايرتيجاچي حاكيميته موناسيبيتي نين اولده نظردن كنجيريلن بيغجام تحليلي گوستير كي، همين ايللرده ايرانين سياسي قوه لر نين هنج بيري آذربايجان و ديگر خالقلارين ميلي آزادليغيني قارشيبا مقصد قويماميشدي. عومومي هوجوما كنجميش ايرتيجاچين قارشيسيني آماق، ايران آزادليق حركاتينا داياق ياراتماق و آذربايجان خالقي نين ميلي و دموكراتيک آزادليغيني تامين ائتمك اوچون موجود سياسي قوه لر دن اساسلي صورتده فرقنن سياسي تشكيلاتين يارانماسي ضروري اولموشدو.

بئله بير سياسي قوه 1945-جي ايلين ايكنجي ياريسيندا جنوبي آذربايجاندا يارانماقدا ايدي. بيشهوري دنبيرددي: «بيز اوزون-اوزادي موطاليعه ائنديكدن سونرا يقين حاصل ائنديك كي، مؤحك بير تشكيلات ووجودا گلمزسه، گوندن-گونه قوتلنمكدن اولان سنلن (ايرتيجاچين هوجومونون-م. ج.) قاباغيني سد ائتمك مومكون اولماياجاق. اونا گوره ده بيرنجي نوبه ده بويوك بير فيرقه ياراتماغا تشبوو ائنديك» [5]. آذربايجان دموكرات فيرقه سي بئله بير سياسي پارتيا اولدو. او زمان جنوبي آذربايجاندا يئني سياسي پارتياين يارانماسيندا فعال ايشتيراك ائتميش مسلكداشلاري نين دا فيكريني ايفاده ائده رك س. ج. بيشهوري دنبيشدير: «ايراندا مجلس و دولت ماشيني تاماميله دموكراتيزمين دوشمني اولان موسطيدلرين اليه دوشوب. اونلار بو بويوك واسيطه دن ايسنتيفاده ائده رك آزادليغي و حقيقي دموكراتيا يولوندا موباريزه ائدن

فداکار قووه لري ازیب محو ائتمکده دیرلر. تئهراندا کۆک سالمیش ایرتیجاج و ایستیداد قووه سی خاریجده (تئهراندان خاریجده-م. چ.) وجودا گلن آزادلیق حرکاتلارینی یاتیرماق ایشینده هئچ بیر جینایتدن گئری دورمایاجادیر. بو جینایتلره خاتیمه وئرمک اوچون اورانین (تئهرانین-م. چ.) قودرتینی محلی و میلی ایختییارلار واسیطه سیله سیندیرماق لازیم گلیر. بو ایشده آذربایجان همیشه اولدوغو کیمی ایندی ده قاباقچیل اولمالیدیر. تئهراندان آزادلیق اوماق بؤیوک سهودیر» [6]. بحث اولونان 1945-جی ایله ایرانین شاهلیق رژیمنه و ایرتیجاجی حاکیمیتینه قارشی س. ج. پیشهوری نین توتدوغو مؤوقع دیگر سیاسی خادیملرین و قووه لرین مؤوقعیندن تامامیله فرقلی ایدی. پیشهوری اینقیلابی مؤوقع توتاراق ایرانین مرکزی حؤکومتیندن قانون، عدالت و آزادلیق طلب اندیب اینتیظاردا اوتورماغین قطعی علییهینه ایدی. آشاغیدان، خالق کوتله لری نین محلی و میلی اینقیلابی قووه سی ایله ایراندا ایری مولکدارلارین و کومپرادور بورژوازییانین حاکیمیتینی بیخماگی، اهالی کوتله سینه و میلترلر گئنیش حوققلار وئرلمه سی یولو ایله ایرانین دؤولت قورولوشونو دموکراتیکلشدیرمگی ایره لی سوروردو. س. ج. پیشهوری آذربایجاندا بؤیوک اینقیلابی ایمکانلاردان ایستیفاده اولونماسینی و بئله لیکله حاکیمیت مسالہسی نین و میلی مسالہنین اینقیلابی یول ایله حل اندیلمه سینی تکلیف اندیردی.

اینقیلابی شریبطی واختیندا موعینلشدیرمک و اوندان ایستیفاده ائتمک مسالہسی، باشقا اینقیلابی حرکاتلاردا اولدوغو کیمی، 1941 - 1945-جی ایللرده آذربایجاندا میلی-آزادلیق و دموکراتییا اوغروندا موباریزه زامانی خالق کوتله لری نین اینقیلابی چیخیش و اختی نین دوزگون سئچلمه سی نین ده بؤیوک اهمیتی اولموشدور. 1945-جی ایلین ایکنجی یاریسیندا جنوبی آذربایجاندا سیاسی موباریزه: مولکدارلارلا کندیلر، فابریک-زاوود صاحبیلرله فهله لر، دؤولت ایداره لری ایله اهالی آراسیندا ایدی. ایرانین حاکیم دایره لری نین آذربایجانداکی میلی ظولمونه قارشی موباریزه سون درجه کسکینلشمیشدی. آذربایجاندا ایرتیجاجین هوجومونون قارشیسینی آلماق و خالقین آزادلیغینا نایل اولماق اوچون چوخ بؤیوک ایمکان وار ایدی. تئهراندا چیخان و ایران آزادلیق جبهه سیله باغلی اولان «بشر» قرنتی 1945-جی ایل آقوستون 23-ده یازیردی: «حاکیم صینیفلرین اؤزباشینالیغی حددینی کئچنده چاره خالقین موتشککیل عوصیانیندان عیبارتدیر. بو عوصیانین علامتلی ایراندا گورونمکده دیر. آذربایجان تلاتومده دیر و اینقیلابا حاضریدیر». بئله بیر شریبطه ایرانین هم ایرتیجاجی، هم ده لیبرال دایره لری آذربایجاندا خالقین اینقیلابی چیخیشی نین یوبانماسینا، بونولا دا تدریج سوبوماسینا و نهایت قارشیسینی نین آلینماسینا چالیشیردی. لیبرال سیاسی مؤوقعیه مالیک اولان «بهار» هئچ بیر کونکرئت فاکت گؤسترمه دن ایدیعا اندیردی کی، ایرانین مرکزی دؤولتی گویا باشقا ایالتلردن داها چوخ آذربایجانا طرفدارلیق اندیر [7]. تئهراندا چیخان و حاکیم دایره لرله موعین درجه ده باغلی اولان قرنتلردن بعضیلری ایسه یازیردی: آذربایجانلیلار اؤز احتییاجلارینی دئمیشلر و مرکزی دؤولتین دیقیتینی جلب ائده جکدیر. یاخشیسی بودور کی، آذربایجانلیلار اؤز میلی مطلبلرینی و مقصدلرینی دؤولتدن ایسته سینلر و صبر انتسینلر [7]. 14-جو مجلس ریسینی نین موعاوینی شیراز دنپوتاتی سردار فاخر حکمت ایسه سننتیابرین 25-ده مجلسده کی چیخیشیندا طلب اندیردی کی، آذربایجاندا اؤز حوققلاری اوغروندا موباریزه یه قالمیش شخصلرین «اللری و دیللی کسبیسین» [8]. ایرانین 14-جو مجلسینی نین ریسینی س. م. طباطبایی 1945-جی ایل دئکابری 25-ده مجلسده چیخیشیندا دئییردی: فرض اندک کی، ایراندا گوزه چارپان نؤقصلار وار دیر. بوتون ایالتلرده اولدوغو کیمی، آذربایجانلیلارین دا گیلنی و شیکایتلری وار دیر. لاکین گرک سؤزو اؤز و اختیندا دئمک، بئله بیر مؤوقعده یوخ [9].

همین وخت حؤکومت آذربایجاندا خالقین اینقیلابی حرکاتینی بوغماق اوچون بیر طرفدن سیلاحلی قووه لردن ایستیفاده ائتمگه باشلادی، دیگر طرفدن وخت قازانماق اوچون تبریزده اینقیلابی حرکاتین باشچیلاری ایله دانیشیغا گیردی. 1945-جی ایلین یاییندا م. صدر حؤکومتی طرفیندن (21.10.1945-5.06) جنوبی آذربایجانداکی ژاندارم قووه لرینه گؤستریش وئریلدی کی، مولکدارلارلا کندیلر آراسیندا باش وئرن ایختیلافلارا بیرباشا مستقیل اولاراق قاریشسینلار و بو یول ایله اینقیلابی حرکات قوشولان کندیلره دیوان توتسونلار. بو مساله ایله علاقه دار تبریزده

چيخان « آذربايجان» قزنتي يازيردي: « تهران ايرتيجاعسي نين قارا بارماغي آذربايجان كندلرينده گورسنگه باشلانير. بونلار كندلره توكولن سايسيز-حسابسيز ژاندارملاردان عيبارتدير. مولكدارلارين تورپاقلاريني قوروماق، بهره (تورپاق رنتاسي-م. چ.) آلماق بهانه سيله كندليري دويور، اينجيدير و ناراحات انديرلر» [10].

« آذربايجان» قزنتي يازيردي: « ايرانين مركزي حوكومتي هنج و اخت اوز تجاوزكار مامورلاري نين جينايتلري نين قارشيسيني آلمغا حاضير اولمور. دوداق كسمك، داغ باسماق، قارين بيرتماق و بو فاجيعه ايله قتل و غارت ائتمگين اورتا عصرلرده بئله آز سايقه سي واردير». آذربايجاندا خالق حركاتيني بوغماق مقصدي ايله حكيمي حوكومتي (20.01.1946-3.11.1946) 1945-جي ايل نويابرين 17 و 18-ده آذربايجاندا گنتمك اوچون تئهراندان قزوين شهرينه طرف بويوك بير قوشون دستهسي گوندردي. حوكومت بونولا ياناشي شرقي و غربي آذربايجاندا بوتون قوشون، ژاندارم و پوليس قوه لري نين ايختيياريني دا بير نفرين-گنئرال درخشاني نين الينده توپلانماسينا امر وئردي. ايران حوكومتي 1945-جي ايل نويابرين 25-ده تيريزده آذربايجانين بعضي روحانيلري، فابريك-زاوود صاحيبلري، تاجيرلري، مولكدارلاري و معاريف خاداملري واسيطه سيله آذربايجان دموكراتلاري نين باشچيلاري ايله « دانيشيغا» گيردي. بو دانيشيقلاردا ايران حوكومتينى تمثيل ائدن شخصلر اصرارلا طلب انديرديلر كي، ژاندارملارين و دؤولت مامورلاري نين ظولموندن جانا دويموش و اليه سيلاح گوتوروب آزادليق اوغروندا ووروشان كندليرين الينده كي سيلاحلاري بيغيشديرماق باره ده قرار قبول اولونسون و سيلاحلار تئزليكله توپلانسين و يالنيز بوندان سونرا « ايشلر حاقيندا موداكيره ائدك» [11] و « گوزله يك گورك تئهراندان دؤولتين نوماينده سي نه گوستريش گتيرير» [12]. حوكومتين بو سياسي حيله سي باش تومادي.

همين گونلر ايران حوكومتي آذربايجاندا اينقيلابي حركات رهبرلري ايله بيرباشا دانيشيغا دا گيردي. بو ايش اوچون ايران شاه دؤولتي نين سياسي خاداملريندن، او زامان آذربايجاندا والي تعيين اولونموش مرتضى بيات (سهاموالسلطنه) شاهين و مركزي حوكومين رسمي نوماينده سي كيمي 1945-جي ايل دئكابرين 7-ده تيريزه گلدي. دئكابرين 8-دن 11-نه قدر ايران حوكومتي و آذربايجان خالقي نين نوماينده لري آراسيندا دانيشيقلار گنتدي. آذربايجانين نوماينده هئياتينه س. ج. بيشهوري باشچيلىق انديردي. ايران حوكومتي نين بو دانيشيقلاردا مقصدي باش قاتماقدان، و اخت قازانماقدان، خالقي آلماتاقدان عيبارت ايدي. ايران دؤولتي نين نوماينده سي آذربايجان نوماينده لرinden حوكومه گوندريلمك اوچون « آذربايجان خالقي نين طلبلري نين سيباهي سيني» [13] ايسته ميشدي. آذربايجان نوماينده لري 1945-جي ايل نويابرين 20-ده اوزونو آذربايجان موسسيسلر مجلسي اعلان ائتميش آذربايجان خالق كونقرسي نين (20-21.11.1945-جي ايل تيريز) دئكلاراسيياسيني، قرارلاريني و بياننامه سيني ايران دؤولتي نين نوماينده لرينه تقديم ائتميش و بيلديرميشدير كي، آذربايجان خالقي نين اساس طلبلري بو سندلرده گوستريليمش و اختينا ايران شاهينا، مجلسينه و حوكومتينه گوندريلميشدير. همين تاريخي سندلره و ايران كونستيتوسياسينا موافيق اولراق آذربايجان خالقي آذربايجاندا موختار حاكميت اورقانلاري ياراتماغا باشلاميشدير. ايران حوكومتي نوماينده لري آذربايجان خالقي نين اساس طلبلري ايله هنج جوره راضيلاشماديلار، كچيك و اهميتسيز مساله لرين موداكيره سينه اصرار ائديلر و ميلي موختاريتدن ال چكىلمه سيني ايره لي سوردولر [14]. بونلارا گوره ده موداكيره نتيجه سيز قورتاردي. مرتضى بيات شاه و حوكومه معلومات وئرمك اوچون دئكابرين 11-ده تيريزدن تئهرانا گنتمه لي اولدو.

آذربايجاندا آزادليق اوغروندا سياسي و صينفي موباريزه نين سون درجه كسكىلشديگي، ايرانين ايرتيجاع قوه لري بوتون واسيطه لرله خالقين اينقيلابي چيخيشي نين قارشيسيني آلمغا چاليشديغي بير و اختدا، س. ج. بيشهوري خالق اينقيلابي نين يئتيشديگيني و اونون اوچون بويوك ايمكان يارانديگيني و اختينا گورموشدور. او، يازديغي مقاله لرينده، نيطق و چيخيشلاريندا دونه-دونه خبردارليق انديردي كي، اينقيلابي چيخيش

اوچون يارانميش فورستي الدن وئرمک اولماز، الؤریشلي شرايپدن واختيندا ايستيفاده ائتمک لازيمدير. س. ج. پيشهؤرى 1945-جي ايل سننتيابرين 12-ده دئيردي: « فورستدن ايستيفاده ائده بيلمک اؤزو بؤيوک ايستعداد و لياقت ايسته بير. بيز فورستي الدن وئرمگه راضي اولاي بيلمريک، ايالت انجومي و محلی موختاريت مسالہسنني عملي صورتده حياتا کئچيرمه ليک» [15]. سننتيابرين 20-ده ايسه او « آذربايجان» فزئئينده يازيردي: « بيز هر قيمته اولور-اولسون جاهان حاديئه لري نين وئردیگي ايمکاندان ايستيفاده ائديب آزدليغيميزي تامين ائده جهيبک» [16].

موتفق قوشونلاري نين ايراندا اولماسي ايرتيجاع قوه لري نين ال-قولونو معين درجه ده باغلاميشدي. بين الخالق شراييط ايمپرياليزمي آذربايجاندا ميلي-آزدليق حرکاتي عليهنه بيلواسيطه چيخماق ايمکانبندان محروم ائتميشدي. 1945-جي ايلين مابيندا س.س.ري-ي. نين فاشيست آلمانياسي اوزرينده تاريخي غلبه سي دونيادا قوه لر نيسبتيني ميلي-آزدليق، دموکراتييا و سوسياليزم جبهه سي خنيرينه دگيشديردي. ايراندا، او جومله دن آذربايجاندا خالق کوتله لرينه چوخ بؤيوک اينقيلابي تاثير گؤستردي و آزدليق حرکاتينا قودرتلي تکان وئردی. بو تاريخي غلبه آذربايجاندا اهالي نين اورتا طبقه لريني-اورتاباب کندليلري، صنعتکارلاري، آزاد پئشه صاحيبلريني، ضياليلاري و خيردا بورژوازياني ترددودن چيخارتي، اؤز حوقوقلاري اوغروندا سوسيال-سياسي موباريزه يه جلب ائتدي. اهالي نين داها گننیش صينيف و طبقه لري ميلي-آزدليق و دموکراتييا اوغروندا موباريزه يه قوشولدو. ايرانين ايستيمار چي حاکيم طبقه لري ايسه اولکه نين دموکراتيک قوه لري اوزرينه هوجوما کئچدي. بئله بير شراييطده س. ج. پيشهؤرى آذربايجاندا ميلي-آزدليق حرکاتي اوچون يارانميش فورستدن، الؤریشلي ايمکاندان واختيندا و تاخيره سالمادان ايستيفاده ائتمگه چاغيريردي. او، 1945-جي ايل سننتيابرين 12-ده « آذربايجان» فزئئينده يازيردي: « ايندي آذربايجان خالقي نين الينه بؤيوک بير فرصت دوشموشدور. بوندان ايستيفاده ائتمه مک خيانتدير» [17]. ايرانين ليبرال بورژوا داييره لري نين فيکريني ايفاده ائده رک 1945-جي ايل اوکتابرين 11-ده 14-جو مجلسده كي نيطقنده دوکتور محمد موصديق ده دئيردي: « ان ياخشي مؤوقع بيز ايستيفاده ائتمه لي اينديکي مؤوقعدير. من يقين ائديرم كي، خارجي قوشونلار بو مملکتدن گئندن سونرا (حاکيم داييره لر) بيزيم سئچکي قانونوموزون ايصلاح ائديلمه سینه راضي اولماياجقلار» [18].

جنوبي آذربايجاندا سياسي پارتيبانين يارانماسي ضرورتي.

ريضا شاهين ديکتاتوراسي داغیلاندان سونرا جنوبي آذربايجاندا سياسي پارتيبا و ايجتيماعي تشکيلاتلارين فعاليتيني خصوصي قئيد ائتمک اولار. او، جومله دن «آذربايجان جمعيتي»، «آذربايجان زحمتکنشلي تشکيلاتي»، «دموکراتييا طرفدارلاري مرکزي»، «آنتي فاشيست جمعيت»، «آذربايجان فهله و زحمتکنش همکارلار ايتتيفاقی»، دموکراتيک تشکيلاتلاردان، مطبوعاتدان و شخصلردن عيبارت اولان «آزدليق جبهه سي» و «ايران توده پارتياسی» کيمي ايجتيماعي و سياسي تشکيلاتلار 1941 - 1945-جي ايلرده آذربايجانين بوتون ويلايت و محاللاريندا، شهرلرينده، ايش و ياشاييش يئرلرينده گننیش تشکيلات شبکه سي ياراتميش، بؤيوک تبليغات و تشويقات ايشي آپارميش، آزدليق، دموکراتييا و زحمتکنشلرين حوقوقو اوغروندا موباريزه ائديرديلر. 1945-جي ايلين سننتيابريندا آذربايجان فهله و زحمتکنش همکارلار ايتتيفاقی نين 19 مين نفر دن چوخ عوضو وار ايدي [19]. يئنه همین تاريخده آذربايجاندا ايران توده پارتياسي نين عوضولري نين سايبی 60 مين نفره چاتميشدي [20]. آزدليق جبهه سي آدلي ايجتيماعي تشکيلاتين آذربايجانين بؤيوک شهرلرينده نوماینده لري وار ايدي. بو موترقی سياسي-ايجتيماعي تشکيلاتلار 1945-جي ايله ايرانين ايرتيجاع قوه لر نين آزدليق حرکاتي عليهنه عومومي و شيددتلي هوجومونون قارشيسيني آلمغا و خالقين آزدليغيني تامين ائتمگه قادير دئيديلر. يالنيز عومومخالقين اينقيلابي قوه سي واسيطه سيله بو ايشين عؤدهسيندن گلکم

اولاردي. بونون اوچون جمعيتين داها چوخ صنيف و طبقه لرينين آزادليق اوغروندا موباريزه يه جلب اولونماسي، خالقين اينقيلاي عنعنه و تجروبه سيندن واختيندا و باجاريقلا ايستيفاده انده بيلن، أقرار موناسيئتر مساله سني، ايراندا ميلي ظولم اولونان خالقلا اوز موقددراتيني تعيين انتمك حوقوقو وئريلمه سي مساله سيني، اورتا طبقه لره و ميلي بورژوازييا موناسيئي آريجيل اينقيلاي مؤوقعدن قويان و سايره اينقيلاي تدبيرلري حياتا كنجيرمك اوغروندا موباريزه آپارا بيلن پارتيا لازيم ايدي. هله 1927-جي ايلده ايران كومونيست فيرقه سي نين 2-جي قورولتايي ايراندا ايمپرياليزم و شاهليق قورولوشو علنيه موباريزه ده گننيس معنادا ميلي-اينقيلاي پارتياين يارانماسيني مومكون حساب انتميش و گؤستر ميشدير كي، بو پارتيا فهله لرين، كندليلرين و خيردا بورژوازييانين اينقيلاي بلوكونون پارتياي اول بيلر [21]. ا.ك.ب.- نين بو باره ده قراريندا دئييليردي: « ايران كومونيست فيرقه سي چاليشماليدير كي، مؤوجود اولان بوتون تشكيلاتلار، فهله لر، كندليلر، صنعتكارلار، هابئله خيردا بورژوازييانين اينقيلاي دسته لري ايله رابيطه ياراتسين. بو رابيطه ني تشكيلات اوصولو ايله مؤحكملاسين. يوخاريديكي تشكيلاتدا فراكسييا رولو اويناين سول دسته لر واسيطه سيله همين دسته لر آراسيندا ائتيلاف (كواليسييا) ياراتسين و بو يول ايله گننيس اينقيلاي پارتيا تشكيلاي اوچون زمينه حاضير لانسين» [22].

ا.ك.ب.- نين بوتون ايران اوچون نظره توتدو غو عموم خالق معناسيندا ميلي-اينقيلاي پارتياين يارانماسينا ايلك دفعه عملي اولاراق س. ج. پيشهوري باشلادي. او، ايلك نوبه ده تهراندان نشر انديريديكي « آژير» ادلي قزئنده (05.1943-11.1945-جي ايلرد) و تيريزده چيخان «آذربايجان» قزئنده (1945-1946-جي ايلرده) ماركسيزم-لنينيزم تعليمينه و كونكرت فاكلارا اساسلاراق ايراندا ميلي-اينقيلاي پارتياين ميلي (و عموم اولكه اوزره) و صيني وظيفه لريني، تشكيلات و تاكتيكا اساسلاريني تحليل انده رك كوتله ره چاتديردي. بو سيرادا « آژير» قزئنده 1944-جو ايلين ايون ايندا درج انديلميش « هانسي پارتيا دوغرو و دوزگون پارتيادير؟» باشليقي سلسيله مقاله لر خصوصيله قئي ائيلمه ليدير. س. ج. پيشهوري بو مقاله لرده جمعيتده صنيفلرين و طبقه لرلر آراسيندا ضديت و موباريزه نين پارتيا لارين مئيدانا گلمه سبب اولماسيندان، سياسي پارتيا لارين صيني منافع اوزرينده قورولماسيندان، بعضي شرايطده ايسه جمعيتين مناعي نين واحيد ميلي پارتياين مئيدانا گلمه سي لوزومونو قارشيا چيخارماسيندان و ميلي پارتيا لاريندا دا لا بودن صيني منافع اساسيندا قورولنمه سيندن گننيس صورتده بحث انتميشدير. او، گؤستريردي كي، پارتيا لارين بونؤوره سي و اساسي محض علمي نظريه اوزرينده قورولماليدير. س. ج. پيشهوري مقاله لرينده پارتياين اهميتيندن گننيس صورتده بحث انده رك گؤستريردي كي، پارتيا ياراديلديقا تاريخين تكامل و سيچرايشي، زامان و مكانين مؤوجود شرايطي و اولارين تاثيرلري، جمعيتين احتياج و طلبلري نظره آينماليدير. ساغلام نظريه و دقيق علمي پلان اولمادان، سياسي-ايجتماعي فعاليت گؤستريلمه دن نتيجه الده ائيله بيلمز، پارتيا رهبرليكي اولمادان حركات و عوصيانلار جمعيت و خالق اوچون خطرلي و ضررليدير.

س. ج. پيشهوري سياسي پارتيا لارين صيني منافع اوزرينده قورولدو غونو نظره آلاق 1941 - 1946-جي ايللرين كونكرت تاريخي شرايطينده ايراندا صنيفلرين وضعيتيني، بير-بيريله علاقه لريني، جمعيتده توتدوقلاري مؤوقعلريني دريندن تدقيق و تحليل انتميشدير. او، بو نتيجه يه گلميشدير: « بورادا (ايراندا چ. م.) صنيفلر هنج ده ترقى انتميش اولكه لرده اولدو غو كيمي كلاسيك فورمادا گوزه چارمير. صنيفلر هله بير-بيريندن چوخ دا اوزاقلاشماميشلار. هر بير دسته موعين شكيلده ساير دسته لرله علاقه داردير. ايران كيمي گنري قالميش اولكه لرده جمعيتين مختليف دسته و صنيفلرين مناعي بير چوخ حاللاردا بير-بيرينه اويغون گلير و عيني لشير. بو صنيفلرين موباريزه مقصدي بير چوخ حاللاردا بير و يا بير نچه موعين صنيف علنيه يونه لير. بو جهتن ايران كيمي اولكه لرده پارتيا تام معناسي ايله صيني پارتيا اول بيلمز. بو اصل اوزره دير كي، شرق اولكه لرينده كي پارتيا لارين بير چوخو ميلي (عموم خالق-م. چ.) و كوتلوي خاراكتره ماليك اولور» [23].

جنوبي آذربايجاندا 1941 - 1946-جي ايللرده فهله صينفي و ديگر زحمتكش طبقه لر تكلليده سياسي موباريزه نين غلبه سيني تامين ائتمك ايمكانينا ماليك دئييديلر. قوللوقچولار، آزاد پئشه صاحيبلر، دوكانچيلار و اورتا طبقه لر نين ساير دسته لري بو و يا ديگر صينيف و طبقه ايله سيخي صورتده باغلي ايديلر. شهرلرده، قصبه و بؤيوك كندلرده مينلرله خيردا اعمالاتخانا صاحيبلري عئيني زاماندا اوز ساحه لر اينده فهله ليك ائديرديلر. تورپاقسيز كندلرله مولكدار لار آراسيندا اون مينلرله خيردا تورپاق صاحيبلري وار ايدى. فابريك- زاوود صاحيبلرينين چوخو عئيني زاماندا تيجارته مشغول اولور و تورپاق صاحيبي ايديلر.

جنوبي آذربايجاندا ايري مولكدار لار و كومپرادور بورژوازيا ايستيتنا اولماقلا، خالقين ديگر صينيف و طبقه لري نين موهم سياسي، ايقتيصادي و سوسيال مساله لرده منافعلري بير-بيرينه اوغون گليردي. آذربايجاندا گؤستريلن صينيف و طبقه لر آراسيندا موعين منافع بيرليغي و اوغونلوغو وار ايدى كي، اونلار ميلي اينقيلابي پارتييا، گننيس اينقيلابي پارتييا ياراتماغا و اونون رهبرليغي ايله عمومخالقين اينقيلابي گوجونو بيرلشديرمگه ايمكان وئريردي. بو سيرادا خصوصيله خالقا دموراتيگ آزادليقلار وئرتمك، اولكه نين سوسيال-ايقتيصادي ترقى سيني و آبداليغيني تامين ائتمك، فئوداليزم قاليقلاريني لغو ائتمك، معاريفي، مدنيتي و صحيه ني اينكشاف ائتديرمك، ميلي ظولم اولونان خالقلارا ميلي آزادليق وئرتمك، اولكه ني ايمپرياليست دؤولتlerin آسيليغيندان قورتارماق، دؤولت مأمورلاري نين، ايرتيجاچي مولكدارلارين و ژاندارملارين ظولم و جينايترلري نين قارشيسيني آلماق، اولكه ده عدالتي قانونون و آساييشين حؤكمرانليغيني ياراتماق مساله لري عمومخالقين طلبه كيمي قارشيدا دورودو.

بنله ليكله، پيشهوري جنوبي آذربايجاندا عموم-خالقين منافعينه اوغون يئني بير پارتيانين يارانماسي ضرورتيني اساسلانديرديقدان سونرا همين پارتيانين يارانماسي اوغوروندا موباريزه يه باشلادي. س. ج. پيشهورده اولان پئشهكار اينقيلابي يا مخصوص كنفيترلر اونا بنله بير پارتيانين تشكيلينده موهم رول اوينااماغا ايمكان و صلاحيت وئريردي. سوسيال-ايقتيصادي حيات و آزادليق اوغوروندا موباريزه نين گنديشي بورادا يئني سياسي پارتيانين يارانماسي اوچون گننيس زمين حاضيرلاميشدي. س. ج. پيشهوري 1944-1945-جي ايللرده آذربايجاندا سفرلري زاماني بورادا يئني سياسي پارتييا يارانماسي ساحه سينده ايكنيجي موهم آدديمي اتميش اولدو. او بو مقصدله جنوبي آذربايجان 1905-1911-جي ايللر ايران اينقيلابيدان باشلاراق فهله، كومونيست و ميلي-آزادليق حركاتلاريندا فعال ايشتيراك ائتميش، اينقيلابي و دموراتيگ پارتيالاردا فعاليت گؤسترميش گؤركملي اينقيلابچيلار و آدلي-سانلي آزادخاهلارلا گؤروشوردو. س. ج. پيشهوري بو زامان آذربايجانين تبريز، خوي، سالماس، اورمو، ساراب، اردبيل، آستارا و باشقا شهرلرينده اولموش [24] بو يئرلرده فهله لر نين، كندليرين، ضياليلارين، صنعتكارلارين، فابريك-زاوود صاحيبلرينين، دوكانچي و تاجيرلرين، خيردا و اورتا مولكدارلارين، روحانيلرين و دؤولت قوللوقچولارينين ترقى پرور، وطنپرست و آزادخاه نومائنده لري ايله شخص گؤروشوموش و صؤحبت ائتميشدير. آذربايجان خالقي نين احتياجلاري، حوقوقلاري و ميلي-آزادليغي مساله لري هر طرفلي موداكيره ائديلر و اونلارين حاقيندا فيكيلر سؤيله نيليردي. س. ج. پيشهوري بو گؤروشلري و موداكيره لري باره ده 1944- جو ايلين ايبونوندا « آژير » قزئتنده يازيردي: « آلتى ايلي سئچكي موباريزه سي ايشتر-ايسته مز مني جمعيتين داخيلينه سؤوق ائتدي. هر يئر گنتديم. مولكدارلارين طمطراقلي ائولري، كندليرين داخمالاري، فهله لر نين منزىلاري، بير سؤزله تبريز اهاليسي نين بوتون طبقه لري ايله تانيس اولدوم. من ايسته بيرديم ائشيديم، گؤروم، آنلايم و علاج يولو تاپيم، منيم مقصديم دليل، سند، عيلت آختارماق ايدى » [25].

جنوبي آذربايجانين باشليجا حياتي پروبلملريني احاطه ائدن بوتون بو صؤحبت، موباحيئه و موداكيره لر نين گنديشونده اورادا يئني سياسي پارتيانين يارانانلارين رهبر قروپو اورتايلا چيخدي، خالق حركاتي نين يارانماق پارتيانين كوتلوي، ميلي-آزادليق، دموراتيگ و اينقيلابي خاراكتئري و وظيفه لري موعينلشدي. بوندان سونرا جنوبي آذربايجاندا 1945-جي ايلين آقوست-سئنتيابر آيلاريندا عملي صورتده يئني سياسي

پارتییا یار ادیلماسینا باشلاندى. بو باره ده س. ج. پیشهوری یازمیشدیر. « فیرقه میزی یارادانلار میلی حرکتیمیزی ووجودا گتیرمک اوچون صینیفلری میلی شو عارلار واسیطه سیله جلب ائتمک لوزومونو جیدی بیر صورتده درک ائتمیشدیلر. بو قرارا گلدیلر: اول دموکرات فیرقه سی (پارتیاسی-م. ج.) نامینه میلی بیر تشکیلات ووجوده گتیر سینلر» [26].

س. ج. پیشهوری پارتیانین آدینا خصوصی اهمیت وئریدی. او، بو عقیده ایدی کی، « پارتیایا آد قویوقدا اساس مقصد نظره آلینمایدیر» [27]. « دموکرات» آدی گنیش صینفی اساسی اولان بیر پارتییا یارانماسی باخیمیندان، خصوصیله جنوبی آذربایجاندا ایران مشروطه اینقیلابیندان و ش. م. خیببانی دؤوروندن خالقین بو خار اکتئرده پارتییا ایله تانیش اولماسی جهندن چوخ موناسیب ایدی. بو آد پارتیانین دموکراتیک وظیفه لره مالیک اولاجاغینی معین ائدیردی.

آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین تشکیلی. پارتیانین بیرینجی یازیلی سندی-آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین موراجیعتنامه سی آذربایجان و فارس دیلرینده س. ج. پیشهوری طرفیندن یازیلدی. بوندان سونرا آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین (آدف) ایلك بیاننامه سی تبریز، اورمو و خوی شهرلرینین گؤرکملی آزاخاهلاریندان 77 نفر طرفیندن ایضا ائیلدی و 1945-جی ایل سننتیابرین 3-ده (1324-جو ایل شهریور آبی نین 12-ده) آذربایجان بوتون بؤیوک-کیچیک شهرلرینده یاییلدی (بو سند 12 شهریور بیاننامه سی آدی ایله ده مشهور اولموشدور).

آدف- نین ایلك بیاننامه سینده او زمان ایراندا فعالیت گؤسترن ترقی پرور سیاسی پارتییا و تشکیلاتلاردان فرقلی اولراق بیر-بیریله عوضی صورتده باغلی گؤتورولموش ایکی موهوم پروبلئم: آذربایجان خالقی نین میلی-آزادلیغی و ایرانین سیاسی ایداره اوصولونون دموکراتیکلشدیریلمه سی مسالهلری ایرلی سورولموشدو. بو بیاننامه ده آذربایجانا موختاریت الهه ائدیلمه سی، آذربایجانین ایقتیصادی و مدنی ترقی سی، آذربایجان دیلی نین آذربایجاندا رسمی دیل اولماسی کیمی طلبلر 12 ماده دن عیبارت شو عارلار شکلینده وئرلمیشدی. بیاننامه ده یازیلیمیشدی: ایرانین ایستقلالیتینی و اراضی بوتولوغونو ساخلاماقلا آذربایجانا داخلی آزادلیق وئرلمه لیدیر کی، اؤز موقددراتینی اؤزو تعیین ائتسین [28].

1945-جی ایل سننتیابرین 5-ده آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین اورقانی اولان « آذربایجان» قزنتی نین بیرینجی نؤمره سی نشر ائیلدی. «آذربایجان» قزنتینه س. ج. پیشهوری اؤزو شخص رهبرلیک ائدیردی. دئمک اولار کی، بو قزنتین سیاسی، ایجتیماعی و تشکیلاتی اهمیتی تقریبین بوتون باش مقاله لری س. ج. پیشهوری طرفیندن یازیلیمیشدیر. « آذربایجان» قزنتی آذربایجان دیلینده چیخیر، خالقا پارتیانین مرام و مقصدینی منطقی و چوخ آیدین دیله چاتدیریدی.

1945-جی ایل سننتیابرین 13-ده تبریزده آدف-نی یارادانلارین ایلك کونفرانسی اولدو. بو کونفرانس پارتییا ایشلرینه رهبرلیک ائتمک اوچون 11 نفر دن عیبارت کومیته (موسیسلر کومیته سی) یاراتدی. همین کومیته یه س. ج. پیشهوری صدر و م. شوستری صدر موعاونی سئچیلدی.

1945-جی ایل اوکتیابرین 2-ده تبریز شهرینده آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین بیرینجی قورولتایی آچیلدی. پارتیانین 38 شهر، ماحال و ویلایت تشکیلاتی قورولتایا 277 نفر نوماینده سئچیمیشدی. قورولتایین بیرینجی ایجلاسیندا 247 نفر نوماینده ایشتیراک ائدیردی. آدف- نین بیرینجی قورولتایی نین بوتون موذاکیره لری و یازی ایشلری آذربایجان دیلینده آپاریلیدی. قورولتای آدف- نین پروقرامینی و نیظامنامه سینی موذاکیره و قبول ائتدیکن، آدف- نین مرکزی کومیته سینی (42 نفر) و مرکزی تفتیش کومیسسیاسینی (12 نفر) سئچدیکدن سونرا اوکتیابرین 4-ده اؤز ایشینی مووقفیتله قورتاردی. س. ج. پیشهوری آدف- نین بیرینجی قورولتایی نین گنیشینه اولدن آخیرا قدر مستقیم صورتده رهبرلیک

ائتمیشدیر. قورولتای آدف- نین مرانامه سینی و نیظامنامه سینی قبول ائده رک ایجتیماعی حیاتین بوتون ساحه لری اوزره پارتیبیانین حرکت خطینی، پربنسیپلرینی و تشکیلات قورولوشونو مو عین ائندی.

آدف- نین مرانامه سینده ان یاخین وظیفه لر مو عین ائدیله رک آذربایجانین سیاسی و میلی- مدنی ترقی سینی سورعتلندیرمک مقصدی ایله بیلاتاخیر ایالت و شهر انجمنلری سنجکی سینه باشلانماسی، آذربایجانا ایران داخیلینده محلی موختاریت و اوز حیاتی ایسته دیگی کیمی قورماق اوچون گئنیش حوقوقلار وئرلمه سی طلب ائدیلمه دی [29]. مرانامه ده گؤستریلیردی کی، خالقا گئنیش دموکراتیک آزادلیقلار وئرلمه لی و موستبیلر حاکیمیتی محو ائدیلمه لیدیر. مرانامه نین 6-جی ماده سینده ایسه دئییلیردی: «خالقین عومومی سس وئرله سی یولو ایله حقیقی خالق دموکراتیک دؤولتی یارادیلمالیدیر» [30]. آدف- نین مرانامه سینده ایقتیصادیات ساحه سینده دؤورونو کئچیریب چوروموش ایقتیصادی اوصولون مو عاصیر و عالی ایقتیصادی-ایجتیماعی قورولوش ایله عوض اولونماسی طلب اولونوردو. پارتیبیا مرانامه سی آذربایجاندا خالق کوتله لرینین خئیرینه اساسلی دموکراتیک ایصلاحات حیاتا کئچیریلمه سینی بیر وظیفه اولاراق قارشیبیا قویوردو. او جمله دن مرانامه ده کندیلرین تورپاقلار تاملین اولونماسی و فهله لرین سوسیال-ایقتیصادی طلبلری خصوصیله قئید ائدیلمیشدی. آدف- نین مرانامه سینده آذربایجاندا ماعاریف و مدنیتین دموکراتیک مضموندا و آذربایجان دلیینده هر طرفلی اینکیشاف ائندیریلمه سی طلب اولونوردو. س. ج. پیشهوری آدف- نین مرانامه سینی بئله قییمتلندیرمیشدیر: «مرانامه نین اساس مسالهی آذربایجانلیلارین بیر میلّت اولاراق تانینماسی و موختاریت مسالهی حساب اولونور» [31].

آدف- نین نیظامنامه سی دموکراتیک مرکزیت پربنسیپینی قبول ائتمکله پارتیبیانین تشکیلات بیرلیگینی یارتماغا خیدمت ائدیردی. نیظامنامه ده گؤستریلیر کی، پارتیبیا اونون مرانامه و نیظامنامه سینی قبول ائدن، آزی 20 یاشا مالیک اولان، پارتیبیانین ایلك تشکیلاتلاریندان بیرینده آردیجیل ایشتیراک ائدن و پارتیبیا مسؤولیتی داشیبیان شخصلر قبول اولونا بیلرلر. اولار پارتیبیا طرفیندن وئرلن وظیفه لری حیاتا کئچیرمه لی و هر آی پارتیبیا عوضولوک حاقی وئرله لیدیرلر [32]. آدف- نین صینی ترکیبی نین موختالیفلیگی، میلی-آزادلیق حرکاتی نین حل ائدیجی موباریزه عرفه سینده اولماسی و پارتیبیانی ایرتیجاج اگئنتلریندن قوروماق ملاحظه سی نظره آلیندیغیندان نیظامنامه ده پارتیبیا عوضولری نین حوقوقو مو عین درجه ده محدود ایدی. بیر سیرا حاللاردا مرکزیت اوستونلوق وئریلیردی.

بئله لیکله. س. ج. پیشهوری نین تشکیلینه سعی گؤستریدیگی پارتیبیا یاراندی و سورعتله بوی آئدی.

آذربایجان دموکرات فیرقه سی نین یارانماسی موهوم، موترقی و اینقیلابی حادثه ایدی. س. ج. پیشهوری یازیر کی، بو پارتیبیانین شو عارلاری چوخ آیدین، کونکرئت و باشا دوشوله جک ایدی. خالق میلی موختاریت، دیل آزادلیغی، کندلی-مولکدار و فهله-صاحبکار موناسیبتی نین دوزگون یولا قویولماسینی، خالق حاکیمیتی تاملین ائتمک شو عارینی چوخ یاخشی باشا دوشوردو [33]. اونا گؤره ده آدف- نین یارانماسی خالق طرفیندن بویوک رغبت و اومیدله قارشیلانندی.

آدف- نین ایلك بیاننامه سی نشر اولان گوندن (3.11.1945) خالق کوتله لری تبریزه پارتیبیانین و «آذربایجان» قزنتی نین عونوانینا گؤندر دیکلری تئلقرام و مکتوب و اسیطه سیله دموکرات فیرقه سینده قوشولدوقلارینی بیلدیریر و بو پارتیبیا قبول اولونمالارینی خواهیش ائندیردیلر. تبریزدن پارتیبیانین مرکزیندن گؤستریش گؤزله مه دن موسیسلر طرفیندن اردبیل، اهر، ماکی، ماراغا، مرند، اورمو و خوی و بیلاتلرینده عجبشیرده، شیشواندا، نقدئی ده، جولفا، ساراب و دیگر شهرلرده پارتیبیانین تشکیلاتلاری یاراندی. قورولتایدان سونرا ایسه آدف اوز

تشکیلاتلارینی پارتییا پروقرامی نین و نیظامنامه سی نین طلبلرینه اویغون اولاراق قورماغا باشلادی. او جومله دن ایلك پارتییا تشکیلاتلاری یارایدی. 1945-جی ایل نوپابرین اوللرینه قدر آدف- نین بوتون ویلایت و شهر تشکیلاتلاریندا پارتییا کونفرانسلاری کئچیریلدی.

میلی-آزادلیق و دموکراتیک حرکاتین باش خطی نین قورونماسی. ایرانین شاهلیق حؤکومتی آدف- نین یارانماسینی دوشمنچیلیکله قارشیلادی، آذربایجان خالقی نین آذربایجانا موختاریت وئرلمه سی، ایقتیصادی و مدنی اینکیشاف کیمی قانونی طلبلری نین هئج بیرینی قبول ائتمه دی، آذربایجان میلی-آزادلیق حرکاتینی سیلاح گوجونه یاتیرماق خطینه کئچدی. بنله بیر شراییطده، آدف یاراناندان آز سونرا اونون قارشیسیندا آذربایجاندا میلی-آزادلیق حرکاتینا عملی صورتده رهبرلیک ائتمک کیمی موهوم وظیفه دورموشدو. بو وظیفه نین حیاتا کئچیریلمه سینده پارتییانین و حرکاتین باش خطی نین قورونماسی نین چوخ بؤیوک اهمیتی اولموشدور.

آدف- نین ایلك بیاننامه سینده، پروقرامیندا و آذربایجان خالق کونفرئسی نین قرارلاریندا ایران داخلینده آذربایجانا موختاریت وئرلمه سی، آذربایجانین سوسیال، ایقتیصادی و مدنی ترقی سی، آذربایجاندا آذربایجان دیلی نین رسمی دیل اولماسی و ایرانین سیاسی قورولوشونون دموکراتیکلشدیریلمه سی او غرودا مباریزه پارتییانین و حرکاتین باش خطی کیمی مو عینلشدیریلیمیشدی.

آذربایجان دموکرات فیرقه سی یاراندیغی گوندن باش خطین قورونماسی او غرودا مباریزه آپارمیشدیر. آدف- نین ایلك بیاننامه سی یازیلارکن بو پارتییانین یارادانلارین بیر قروپو فقط مدنی موختاریت شو عاری ایرلی سورموشدولر و بو بیرینجی ماده ده بنله ده عکس اولموشدو. بو باره ده س. ج. پیشهوری بنله یازیر: «بیز بیلیردیک کی، الیمیزده دؤولت تشکیلاتی، سیاسی قودرت و ایختیار اولماز سا فارس مو تعصیلری بیزه مدنی موختاریت وئرلمه جکلر. مدنی موختاریت عیباره سی محدود اولدوغو اوچون داخلی آزادلیق و اوز مو قددراتینی اوزو تعیین ائتسین سوزو ایله موختاریت سوزونو عوض ائتدیک» [34]. او زامان ایران حؤکومتی بوتون واسیطه لرله آدف- نین و میلی-آزادلیق حرکاتی نین باش خطینده ایبتتلر یارتماغا چالیشیردی. اورمو ویلایتینده تبریزه-آذربایجانین مرکزینه تابع اولما یاراق تئهرانلا علاقه ساخلایان؛ موختاریت، میلی-مدنی ترقی، آذربایجان دیلینده معاریف و ایداره کیمی خالق اوچون حیاتی اهمیتی اولان مساله لردن ایمتیناع ائدن دموکرات فیرقه سی یارتماغا جهد اولوندو. بعضیلری آدف-یه داخل اولماق اوچون قئید و شرط قویور، آذربایجانین ایراندان آیریلدیغی و ایلحاق مساله سی کیمی یالان خبرلر یاییر، پرنزیدنت سئچکیمی کئچیریلدیگینی اوی دورور، بوتون تورپاقلارین بؤلونمه سینی و سرما یدارلارین محو ائدیلمه سینی و ایلا آخر، ایرلی سوروردولر. دیگر طرفدن ایسه مولکدارلاردان بعضیسی ژاندارم قوه لری واسیطه سیله کندلیلر اوزرینده طولمو سون حده چاتدیریب، بعضی فابریک-زاوود صاحبی ایسه فهله صاحبکار مونسابتینی سون دورجه گرگینلشدیریردی. بوتون بونلار آدف- نین باش خطی نین علنییه ایدی، میلی-آزادلیق حرکاتینی ضعیفه دیردی. اونا گوره ده پارتییا قطعی صورتده اونلارین علنییه چیخدی. آدف- نین اورقانی اولان «آذربایجان» قزنتی پارتییا یاراناندان 15 گون سونرا یازیردی: «شوعارلاریمیزین علنییه سول شو عارلار ایله اوزلرینی پهلوان گؤستریمک ایسته ین لووغالارا دموکرات فیرقه سینده مؤئیدان وئرلمه یهچکدیر» [35]. س. ج. پیشهوری پارتییانین اورقانییدا قطعیتله بیلدیریردی: «بیاننامه ده گؤستریلن شو عارلاری ایصلاح ائتمک مومکوندور. لاکین اونلارین اساس و پرنسپینی دگیشمک اولماز» [36]. س. ج. پیشهوری پارتییانین باش خطینی اینقیلابی مؤوقعدن و آردیجیل صورتده موذافیعه ائدیردی. او، پارتییا قورولتا ییندا چیخیشدا دئییردی: «بیز ایرانین ایستیقلا لیتینی و آذربایجانین داخلی موختاریتینی ایسته بیریک. کیمین بو مراملارا علاقه سی وار قالسین. کیم بو شو عارلار ایله موخالیفدیر، ایندین گنتسین» [37]. س. ج. پیشهوری نین سعیی نتیجه سینده پارتییا قورولتا ییندا پارتییانین باش خطی قطعیتله موذافیعه اولوندو. پارتییا قورولتا یی نین موذاکیره سینه وئریلن پارتییا پروقرامی لایحه سی نین بیرینجی ماده سینده (عمومی سیاسی مساله لر بؤلمه سینده) آذربایجانا ایختیارات الده ائتمک اساس وظیفه لردن حساب اولونوردو. بو، پارتییانین ایلك بیاننامه سینده اعلان اولونموش باش خطدن گئری

چکيلک دئمک ايدی. «ايختیارات» سۆزو حاکمیت اوغروندا موباریزه نی و اؤز موقددراتینی تعیین ائتمک حوقوقونو اؤزونده عکس ائتدیرمیردی. میلی-آزادلیق قووه لری اونون اطرافیندا بیرلشمز دیلر. بونا گۆره ده آدف قورولتایی نین نوماینده لری ایلك چيخیشلاریندا آذربایجانین داخیلی موختاریتی طلبینی ایرلی سوردولر. س. ج. پیشهوری ده اؤز چيخیشیندا گۆستریردی: «حوکومت خالقین اینده اولمالیدیر. بو دا محلی و میلی موختاریت واسیطه سی ایله اولایلر» [38]. موداکیره لر نتیجه سینده قورولتایی یئکدیبلایکله پارتییانین پروقرامیندا «ايختیارات» سۆزونون موختاریت ایله عوض ائدیلمه سینی قرارا آلدی [39]. آذربایجاندا گندیپ و آذربایجانین آزادلیغی علئیهینه موباریزه آپاران مولکدارلارین تورپاقلاری نین کندلیلر آراسیندا بولونمه سی مسالسه سی قورولتايدا موداکیره ائدیلمه سی زامان ایکی-اوج نفرین چيخیشیندا پارتییانین باش خطینی آگمک مئیلی اؤزونو گۆستریدی. نوماینده لردن بیري بوتون تورپاقلارین بولونمه سینی تکلیف ائتدیردی. س. ج. پیشهوری قورولتايدا موداکیره اولونان بو مساله باره ده چيخیشیندا دئمیشدیر: «ایندیکی وضعیته تورپاق بؤلگوسو (بوتون تورپاقلارین بؤلگوسو-م. چ.) مسالسه سینی مئیدانا آتماق صحیح دئییلدیر. بو فیکیر چوخ منطقی و عادیلانه دیر، آما بوگونکو شرایط اونا ایجازه وئریمیر» [40]. نوماینده لردن بیر نچه سی آذربایجاندا گندیپ آزادلیق علئیهینه موباریزه آپاران مولکدارلارین تورپاقلارین کندلیلر آراسیندا بولونمه سی علئیهینه چيخاراق، بو تورپاقلاردا گلن گلیرین پارتییانین احتیاجلارینا صرف اولونماسینی و یا بو گلیر ایله کند تصرفاتی بانکی یارادیلماسینی تکلیف ائتدیلر [41]. قورولتایی بو تکلیفلری ده رد ائتدی و او دؤور اوچون داها دوزگون اولان یول سئچدی: آزادلیق دوشمنی اولان مولکدارلارین تورپاقلارین موصادیره اولونوب کندلیلرین ایختیارینا وئرلمه سی و قالان مولکدارلار کندلیلر آراسیندا موناسیبتین خصوصی قانونلا موعین ائدیلمه سی قرارا آئیندی و پارتییانین پروقرامینا داخیل ائدیلدی. [42]. بیر مودت سونرا، 1947-جی ایلین اییون آییندا س. ج. پیشهوری تورپاق بؤلگوسو باره ده آدف-نین توتدوغو مؤوقع حاقیندا ایضاحات وئریمیشدیر: «آذربایجاندا تورپاغین ان موهم حیصه سی ایري مولکدارلارین ایختیاریندادیر. یوز مینلره قدر خیردا مولکدار و آز تورپاقلی کندلیلر کنار ائتمک اولماز. بیز آذربایجاندا اولان شرایط داخیلینده خصوصی مولکیتی لغو ائده بیلیمزدیک. بیز ائله یه بیلیمزدیک میلی (عموم خالق-م. چ.) بیر پارتییا اولدوغوموز حالدا بیرینجی قدمده صیفی موباریزه نی آلولان دیراق» [43]. پارتییانین تشکیلات ایشلرینده ده باش خطن آیینتی اؤزونو گۆستریمیشدی. آدف-نین اردبیل، مرند و اورمو ویلایت کومیته لرینده ایري مولکدار و تاجرلر رهبرلیگی اله کئچیریمیشدیلر. اولار پارتییانین فعالیتینی اؤز منافعلرینه اویغونلاشدیرماغا چالیشیردیلر. پارتییانین تبریز تشکیلاتلارینین دا شهر کومیته سی نین نظارتیندن چيخماق تهلوکه سی یارانمیشدی. س. ج. پیشهوری نین بیلاواسیطه تشبوتو ایله آدف-نین مرکزی کومیته سی و 1945-جی ایلین نوایبریندا کئچیریلن ویلایت کونفرانسلاری بو وضعیتین قارشیسینی آلدی. تبریز کومیته سینه و گۆستریلن ویلایت پارتییا کومیته لرینه پارتییانین پروقرامینی و میلی-آزادلیق حرکتی نین اینقیلابی پرنسیپلرینی آردیجیل اولاراق گۆزله یین و حیاتا کئچیرن شخصلر سئچیلدیلر. آدف-نی یارادانلارین ایلك کونفرانسیندا (13.11.1945) پارتییانین موسیسلر کومیته سی یاراندیغی و اوندان سونرا آدف-نین قورولتایی طرفیندن پارتییانین مرکزی کومیته سی و مرکزی تفتیش کومیسسیاسی سئچیلدیگی (4.10.1945) تاریخدن آذربایجاندا میلی-آزادلیق حرکتینا پارتییا طرفیندن کولکتیو رهبرلیک ائدیلمیشدیر. پارتییانین مرکزی کومیته سی نین گئنیش پلنوملاریندا واختاشیری اولاراق گونون موهم پروبلملری موداکیره اولونموش، موافیق قرارلار چيخاریلیمیش و حیاتا کئچیریلیمگه باشلانمیشدیر. بو کولکتیو رهبرلیکده س. ج. پیشهوری اینقیلابی تجربیه سینه، نظری حاضیرلیغینا، تشکیلاتچیلیق باجاریغینا و اولکه نین سیاسی، ایقتیصادی و میلی حیاتینا چوخ دریندن بلد اولدوغونا گۆره خصوصی یئر توتوردو. س. ج. پیشهوری پارتییانین مرکزی کومیته سی نین گۆستریشلرینی حیاتا کئچیره رک آذربایجاندا اینقیلابی حرکتین، میلی-آزادلیق موباریزه سی نین آیری-آیری مرحله لرینه چوخ واختیندا و دوزگون ایستقامت وئریمیشدیر.

آدف-نین مرکزی کومیته سی نین بیرینجی گئنیش پلنومو 1945-جی ایل اوکتیابرین 4-ده تبریزده تشکیل اولونموشدور. پلنومدا پارتییانین رهبر و مسئول ایشچیلریندن 80 نفره یاخین ایشتیراک ائتمیشلیر. پلنوم جاری ایشلری ایداره ائتمک اوچون 9 نفردن عیبارت هئیات سئچدی.

پلنومون بو سئچکيسي حاقيندا همين گون اؤز ايشيني قورتارماقدا اولان پارتيا قورولتاينا معلومات وئريلدي. قورولتاين طرفيندن س. ج. پيشهوري آدف م. ک. نين صدری، م. شيوستري و س. بادقان موعاينلري سئچيلديلر [44]. آدف م. ک. نين اجراییه هئياتي س. ج. پيشهوري، س. بادقان، م. بيريا، س. جاويد و م. شيوستري دن عيبارت اولموش و 1946-جي ايلين اوکتيابریندن ز. قيايمي، م. ويلايي، م. نونکراني و ت. شاهين ده م. ک. نين اجراییه هئياتينه جلب اولونموش و اونون ايجلاسلاريندا عوضو کيمي ايشتيراک ائتميشلر.

آذربايجان دموکرات فيرقه سي نين خالق حاکيميتي اوغروندا موباريزه يه رهبرليگي.

ايرانين شاهليق حؤکومتي ايله آذربايجان خالقي آراسيندا موناسيبت سون درجه گرگينلشديگي شراييطده، 1945-جي ايل نويابرين 8-9-دا تبريز شهرينده آدف مرکزي کوميته سي نين ايکينجي پلنومو اولدو. پلنومدا آدف م. ک. نين صدری س. ج. پيشهوري « عومومي سياسي وضعيت و پارتياين گونده ليک شوعارلاري » حاقيندا معروضه ائتدي. بوندان علاوه ايالت و ويلايت انجومنلري، ايران مجلسي سئچکيلرينه داير معروضه لر و موذاکيره لر ده اولدو. پلنومون س. ج. پيشهوري نين معروضه سي اساسيندا قبول ائتديگي قرارينين آذربايجان ميلي-آزادليق حرکاتيندا بؤيوک اينقلابي اهميتي اولموشدور. همين قرارين اوچونجو ماده سينده دئييليردي: « ايالت و ويلايت انجومنلرينين سئچکي سيني خالقين اؤز گوجو ايله باشلاماق. کوميته (آدف- نين مرکزي کوميته سي- م. چ.) ياخين بير زاماندا بوتون آذربايجان خالقي طرفيندن سئچيلن نوماینده لردن بؤيوک بير کونفرانس تشکيل ائتمه ليدير » [45]. گؤستريلن قرارين آلتينجي ماده سينده ايسه دئييليردي: « کندلرده کندليره هوجوم ائدن ژاندارملارين عوموم جامعاتين قوره سي ايله قاباغي آلتينسين » [46]. آدف م. ک. نين بو قراری آذربايجاندا خالق حاکيميتي اوغروندا عملي موباريزه يه گؤستریش ايدي. س. ج. پيشهوري خالق حاکيميتي اوغروندا موباريزه نين ايکي ايسيتقامتده گئتديگيني قئيد ائديردي. بيری خالق حاکيميتي يارانماسي اوغروندا دينج يوللا سياسي موباريزه، او بيری سيلاحي موباريزه.

آذربايجاندا خالق حاکيميتي يارانماسي اوغروندا دينج سياسي موباريزه 1945-جي ايل نويابرين 10-دان 20-دک آذربايجان بوتون قصبه و شهرلرينده ايزديهامي خالق بيغينجاقلاري تشکيل اولونماقلا حياتا کئچدي. آذربايجان اهالي سي نين بير ميليون ياريمدان چوخونون ايشتيراک ائتديگي بو بيغينجاقلاردا خالق آذربايجانا ايران داخيلينده موختاريت وئريلمه سيني، تنزليکله ايالت و ويلايت انجومنلرينين تشکيل اولونماسيني طلب ائدن قرارلار قبول ائدير، بو قرارلارين حياتا کئچيريلمه سيني سورعتلنديرمک اوچون اؤز آرالاريندا نوماینده لر سئچيردي. پيشهوري نين گؤستردیگي کيمي « نوماینده لر ايجريسینده آذربايجان خالقي نين بوتون صينيفلري گوزه چارپيردي » [47].

خالق بيغينجاقلاريندا سئچيلميش نوماینده لرین (724 نفر) ايشتيراکي ايله 1945-جي ايل نويابرين 20-21-ده تبريزده آذربايجان خالق کونفرنسي (اخک) کئچيريلدي. بو زمان آذربايجان خالقينا يقين اولموشدو کي، ايران دؤولتي اونا موختاريت و آزادليق وئرمله جکدير. حؤکومت ايالت و ويلايت انجومنلرينين تشکيل اولماياجاغيني حئي رسمي صورتده اعلان ائتدي. اونا گوره ده آذربايجان خالق کونفرنسي اوزونو موسيسلر مجلسي اعلان ائتدي، آذربايجان ميلي مجلسي و ميلي حؤکومتي ياراتماغي قرارا آلدی. کونفرنس اؤز نوماینده لریندن 39 نفر دن عيبارت ميلي هئيات سئچيب، قرارلارينين حياتا کئچيريلمه سيني اونا تاپشيردي. س. ج. پيشهوري آدف م. ک. نين صدری و ميلي هئياتين عوضو اولماقلا اونون فعاليتينده ياخيندان ايشتيراک ائديردي.

آذربایجان میلی هیئاتی ایشه باشلادیغی گوندن (21.11.1945) آذربایجاندا ایکی حاکیمیتلی لیک یارانندی: بیرری خالقین، او بیرری ایسه ایرتیجاعتین رسمی دؤولت حاکیمیتی ایدی. میلی هیئاتی وظیفه سینه، گوردیو ایشلره و آرخالاندیغی قوه یه گوره موقتی اینقیلابی حؤکومت آدلاندیرماق اولاردی. میلی هیئات خالقین قودرتینه آرخالاناراق بیر سیرا اینقیلابی اهمیتلی ایشلر گوردو: ایران حؤکومتی طرفیندن آذربایجاندا تاخیلین داشینیب آپاریلماسی نین قارشیسینی آدی، ایرتیجاعتی مولکدارلارین اساسیز شیکایتلری اوزره حبس اولونموش یوزلرله کندلینی حبسدن آزاد انتدیردی، خالقین آسایشینی پوزانلارلا اینقیلابی یول ایله موباریزه آپاردی و س. میلی هیئات 1945-جی ایل نوایبرین 25-ده تبریزده بیر نچه نفر ایری تاجیر، مولکدار، روحانی و یوکسک روتبه لی دؤولت قوللوچوسونون ایشتیراکی ایله موداکیره لر و دئکابرین 8-11-ده ایسه شاهین و ایران حؤکومتی نین نوماینده سی مورتوزا (مرتضی) بیاتلا دانیشیقلا آپاردی. بو دانیشیقلا ایران حؤکومتی تشیووت انتمیشدی. او بو یول ایله آذربایجان دموکراتلاری موقابیلینده سیاسی قوه یاراتماق، واخت قازانماق و خالقی آداتماق ایسته بیردی. لاکین خالقا بیر داها معلوم اولدو کی، ایران دؤولتی آذربایجانا موختاریت وئرمک ایسته میسر و دانیشیق اوچون گؤندردیگی شخصین هنج بیر قرار قبول انتمک صلاحیتی بوخوردور.

آذربایجان میلی هیئاتی آذربایجان میلی مجلسی سئچکیلرینه باشلاماق حاقیندا 1945-جی ایل نوایبرین 21-ده فرمان وئردی. بو ایش اوز- اوزلوگونده اینقیلابی اهمیتته مالیک ایدی. ایراندا سئچکی فرمانینی دؤولت باشچیسی-شاه وئردی. س. ج. پیشهوری سئچکی فرمانی نین شاهسیر وئریمه سینی «بؤیوک بیر ایش» آدلاندیرمیشدیر [48]. آذربایجان میلی مجلسی نین سئچکی قانونو اساسیندا 1945-جی ایل نوایبرین 27-دن آذربایجانین بوتون ویلایتلرینده آذربایجان میلی مجلسینه سئچکیلر باشلانندی. بو زمان تبریز، اردبیل، اورمو، ماراغا، میانداب، اهر، منشکین، خالخال، خوی، ماک، مرند و سالماس کیمی شهرلر ایران حؤکومتی نین سیلاحلی قوه لرینین حؤکمرانلیغی آلتیندا ایدی. اونلار آذربایجان میلی مجلسینه سئچکیلری پوزماغا چالیشیردیلار. بونا باخمایاراق سئچکیلر دئکابرین 1-ده هر یئرده بؤیوک موقفیتله قورتاردی. 32 سئچکی دایره سیندن 100 نفر دنپوتات سئچیلدی. بونلارین چوخ بؤیوک اکثریتینی آذربایجان اهالیسی نین ان گورکملی اینقیلابچی، وطنپرست و معاریفپور شخصلری تشکیل اندیردیلر. س. ج. پیشهوری آذربایجاندا خالق حاکیمیتی یارانماسی اوغروندا سیاسی-ایجتیماعی موباریزه ده آدف مک-نین صدر موعاونلری م. شیوستری و س. بادقان باشدا اولماقلا خ. آذرباقان، م. بیریا، م. ویلابی، ز. قییبی، ح. زفری، ک. هاشیمنیبا، ح. جوودت، ت. شاهین و باشقالارینین** تشکیلاتچیلیق فعالیتینه یوکسک قییمت وئریشدیر [49].

آدف خالق حاکیمیتی اوغروندا دینج سیاسی موباریزه ایله یاناشی سیلاحلی موباریزه ایستقامتینده ده حاضرلیق ایشلری آپاریردی. آدف- نین مرکزی کومیتته سی نین 1945-جی ایل نوایبر پلننومونون قراریندا کندلیله هوجوم ائدن ژاندارملارین قاباغی نین آلینماسینا گؤستریش وئرلمیشدی. آیدین ایدی کی، خالق ژاندارملارین قارشیسینی آلماق ایسته دیکده ژاندارملارلا، ایرتیجاعتی مولکدارلارلا و دؤولت قوشونلاری ایله ووروشمالی اولاجاقدی و حادیته لرین گندیشی خالقی سیلاحلی موباریزه یه گتیریب چیخاراجاقدی. بونا گوره ده قاباقجاندان حاضرلیق گؤرولمه دن، دوشونولمه دن بئله بیر قرار حیاتی دئییلدی. س. ج. پیشهوری یازیر کی، آدف یارانان گوندن «ایسته دیکلریمیزی تامین انتمک اوچون مؤحکم بیر حربی تشکیلات یاراتماق یولوندا چالیشیردی» [50]. هر طرفلی حاضرلیقدان سونرا 1945-جی ایل اوکتوبرین ایکینجی یاریسیندا خالق حاکیمیتی یاراتماق اوغروندا سیلاحلی موباریزه باشلانندی. او زمان اله سیلاح گؤتوروب خالق حاکیمیتی اوغروندا موتشکیل موباریزه آپاران شخصلر فدایی آدلاندیردیلار. س. ج. پیشهوری یازیر: «او گونلرده فدایی دسته لری ایله مستقیم اوزوم رابیطه ساخلاییردیم» [51]. خالق حاکیمیتی اوغروندا سیلاحلی موباریزه یه ده آدف- نین مرکزی کومیتته سی نین حربی رهبرلیگی باشچیلیق اندیردی. آدف مک-نین سندلریندن معلوم اولور کی، سیلاحلی موباریزه نین حربی ایستراتگییا و تاکتیکاسی باره ده ایکی باشلیجا تکلیف اولموشدور. بیرینجیسی، سیلاحلی بیر دسته نی گیزلیجه تبریز شهرینه توپلاماق، ایران حؤکومتی نین بو شهرده کی سیلاحلی قوه لرینه ققیلدن هوجوم ائده رک اونلاری

ترک سیلاح انتمک، ایداره لری توتماق، عئینی زاماندا بو عملیاتی بیر-ایکی بؤیوک شهرده ده تطبیق ائده رک هوجومو گئنیشلندیرمک تکلیفی ایدی [52]. آف- نین حربی رهبرلیگی بو تکلیفی رد ائتمیشدیر، چونکی بو تکلیف خالقین اوزونون اینقیلابدا ایشتیراک ائتمه سینی نظرده توتوردو و سیلاحلی دسته نی خالقین کؤمگیندن محروم اندیردی. غئیری-اینقیلابی ماهیتده اولان بو پلان مطلق مغلوبیتله نتیجه لندردی. سیلاحلی موباریزه باره ده ایکینجی تکلیف آذربایجانین بیر نئچه ماحالیندا، کند یئرلرینده عئینی واختدا پارتیزان و وروشلا رینا باشلاماقدان عیبارت ایدی. عمومی حربی تاکتیقا اولاراق قرارا آلمیشدی: ایران حؤکومتی نین آذربایجاندا بؤیوک شهرلرده کی سیلاحلی قوه لری نین بیر-بیریله علاقه لرینی عئینی واختدا کسمک، اولجه کند یئرلرینده سیلاحلی ایرتیجاچیلاری و ژاندارم دسته لرینی ترک سیلاح انتمک، قیمت آلینان سیلاحلارلا علاوه فدایی قوه لری یاراتماق، کیچیک شهرلری و نهایت محاصیره یولو ایله بؤیوک شهرلری آزاد ائتمک [53].

ایران حؤکومتی آذربایجانداکی بوتون سیلاحلی قوه لرینی و ایرتیجاچی مولکدارلارین سیلاحلی دسته لرینی میلی-آزادلیق حرکتی علنیهینه سفربر ائتدی و بؤیوک جینایتلره باشلادی.

آف اینقیلابی حرکتین گندیشینه گونده لیک رهبرلیک اندیردی. سیلاحلی موباریزه یه حاضرلیقدان آسیلی اولاراق آف-نین اورقانی اولان «آذربایجان» قزئتینده کونکرئت گؤستریش وئریلیردی، س. ج. پیشهوری 1945-جی ایل اوکتیابرین 12-ده «آذربایجان» قزئتینده یازیردی: «بیز بونولا بوتون خالقیمیزی تحمله، صبره و متانته دعوت اندیریک». اوکتیابرین 26-دا ایسه یازیردی: «بیز آچیق دئییریک: اگر ژاندارم رییسلری باشلادیقلاری جینایتلردن ال گؤتورمزسه، اگر دؤولت مأمورلاری یئرلرینده اوتورمازسا، خالق اوزو قالخار، اولاری یئرینده اوتوردار». آذربایجان خالق میلی-آزادلیق اوغروندا سیلاحلی موباریزه یه هر طرفلی حاضر اولدوغو گون-نویابرین 16-دا آف-نین گؤستریشی ایله علاقه دار س. ج. پیشهوری «آذربایجان» قزئتینده یازیردی: «خالق اوز باشینا چاره ائتمه لیدیر».

همین گون، 1945-جی ایل نویابرین 16-دا تئهراندا ایران قوشونلاری نین باش قرارگاهی طرفیندن تبریزه، آذربایجانداکی دیویزییا کوماندانینا وئریلن امرده دئییلیردی: «اردبیل، تبریز و ریضاییه (اورمو-م. ج.) شهرلرینده و سایر یئرلرده ژاندارملاری و پولیسلری ده اوز امرینیز آلتینا آلماقلا دؤولت ایداره لرینی، خصوصن والیلیگی ظابطلرین و عسکرلرین سون قطره قانینا قدر سیلاحلی مودافیعه اندین. شهرلرده ساکیتلیک یارادین و هر جور اینقیلابین قارشیسینی آلین» [54].

آذربایجان فداییلری ایرانین ایرتیجاچی حؤکومتی نین سیلاحلی قوه لرینه ایلك ضربه نی 1945-جی ایل نویابرین 16-دان 17-سینه کئچن گنجه ماراغا، مردن، مییانا، ساراب و اردبیل ماحاللاریندا عئینی بیر واختدا ووردولار. نتیجه ده نویابرین 17-ده مییانا، ساراب و نیر شهرلری، ماراغانین عجبشیر، بیناب و شیشوان قصبه لری، قولوکند و خامیر کندلری، مردن یام کندي و اردبیلین بیر نئجه بؤیوک کندي حؤکومت قوه لریندن آزاد ائدیلدیلر. بنله لیکله ده تبریز، اردبیل، آستارا، ماراغا، مییانداب، اورمو، خوی و ماکی شهرلرینده کی حؤکومت قوه لری بیر-بیریندن آیری سالیناق تکلمیش اولدولار. آذربایجان فداییلری بیر-بیریندن آردینجا آذربایجان کندلرینی، قصبه لرینی و شهرلرینی ایران حؤکومتی نین سیلاحلی قوه لریندن آزاد ائدیلدیلر. دنکابرین 12-ده تبریز شهری فداییلر طرفیندن محاصیره یه آلیناراق ایران قوشون حیصه لریندن تمیزلندی. ان سونوجو آزاد ائدیلن اورمو شهری اولدو (19.12.1945). دنکابر آیی نین 20-دن آذربایجان ایرانین ایرتیجاچی حؤکومتی نین ظولموندن تامامله خیلاص ائدیلدی. س. ج. پیشهوری آذربایجاندا خالق حاکیمیتی یارانماسی اوغروندا سیلاحلی موباریزه ده (23.10.1945) فدایی باشچیلاریندن تبریزدن ج. کاپیانین، اورمودان م. ح. آزادوطنین، اردبیلدن ه. م. محمدوندین، ماراغان م. ر. کبیری نین، خویدان ن. خ. یئکانی نین، زنجاندان ق. خ. اوسانلونون، مییاندابان ق. صوبحی نین و آ. صادیقانین، سارابدان ق. ر. جاویدانین، مردندن س. ک. اعلمین، مییاندان ق. دانیشیانین، آستارادان ف. دهقانین، ه. هاشیمی نین و باشقا فدایی باشچیلاری نین شوجاعت و فداکارلیق

گۆسترديكلريني خوصوصيله قئيد ائتميشدير [55]. ايران قوشونوندا اولموش اينقىلابچي ظابيطلردن آذربايجانا گلنلر ده خالق حاكيميتي قورولماسي اوغروندا قهرمانلىقلا ووروشدولار.

1945-جي ايل دنكابرين 12-ده تبريز شهرينده آذربايجان مېلى مجلسي آچيلدي و همين گون آذربايجان مېلى حۆكومتى تشكيل اولدو. 12-13 دنكابرين گونلري گورولن بوتون موهم اينقىلابي اهميتلي ايشلره س. ج. پيشهورى نين بيلواسيطه ايشتيركي ايله آد ف م ك طرفيندن رهبرليك ائدلميشدير. او جومله دن دنكابرين 12-نه قدر تبريزي موخاصيره ائتميش فدايى قوه لر نين تبريزه داخيل اولماسي، آذربايجان مېلى مجلسي نين آچيليشي، مجلسين داخيلي نيظامنامه سي نين يازيلماسي و قبول ائدلمه سي؛ آذربايجان مېلى حۆكومتى نين تركيبي و ايش پروگرامي حاضيرانلاراق مېلى مجلسين موذاكيره سي نه و تصديقينه تكليف اولونماسي؛ ايران حۆكومتى نين تبريز شهرينده كي ژاندارم، پوليس و قوشون قوه لر نين تسليم اولماسي (13.12.1945) حاقيندا اونون كوماندانلاري ايله دانيشيق آپاريلماسي كيمي چوخ موهم اينقىلابي ايشلري گۆستر م ك اولار.

آذربايجان مېلى حۆكومتى، س. ج. پيشهورى نازيرلر شوراسي نين صدرى (باش نازير) اولماقلا داخيلي ايشلر، خالق قوشونلاري، كند تصروفاتي، معاريف، صحيه، مالييه، عدليه؛ يول، پوچت، تئلقراف و تئلقون؛ تيجارت و ايقتصاد، ايش و زحمت نازيرليك ريندن عيبارت اولموشدور (ايران داخيلنده آذربايجان موختاريتى پرينسيپينه و آذربايجان مېلى مجلسي نين همين پرينسيپي گۆزله ين داخيلي نيظامنامه سي نه اويعون اولاراق آذربايجان مېلى حۆكومتى تركيبينده حربى و خارجي ايشلر نازيرليك لري ياراديلمادي). مېلى مجلس ز قيايميني آذربايجان عالي محكمه سي نين ريسي و ف. ابراهيميني آذربايجان پروكورورو سئچميشدي.

آذربايجان مېلى حۆكومتى نين ايش پروگراميندا ايران داخيلنده آذربايجان موختاريتى پرينسيپينه تاماميله رعايت اولونموشدور. بو پروگرامدا آذربايجانين سياسي، ايقتصادي، سوسيال و مدني حياتى نين بوتون ساحه لر نين مېلى-آزادلىق و دموكراتيا اساسلاري اوزره يئنيدين قورولماسي، اينكىشاف ائتديريلمه سي و آذربايجان موختاريتى نين حياتا كئچيريلمه سي و مؤحكملنديريلمه سي اوچون ياخين مودته گۆزوله جك اساس وظيفه لر موعين اولونموشدو.

1946-جي ايل يانوارين 26-29-دا آد ف مركزى كوميته سي نين تبريز شهرينده كئچيريلميش اوچونجو (آذربايجاندا خالق حاكيميتى دؤورونده بيرنجى) پلننومو (پلننومدا پارتيانين 36 تشكىلاتى نين و خالق حاكيميتى اورقانلاري نين 128 نفر رهبر و مسؤل ايشچيلري ايشتيراك ائديردى) آد ف م ك- نين صدرى س. ج. پيشهورى نين « فيرقه و مېلى دؤولتين اساس مساله لري حاقيندا» معروضه سي اساسيندا قبول ائنديكي قراردا م ك اجرابييه هئياتى نين مېلى-آزادلىق موباريزه سينده گۆردويو ايشلري تقدير و مېلى حۆكومتين ياراديلماسي يولوندا گۆتوردويو حركت خطى تصديق ائتدي. بو قراردا دئييلميشدير: « مېلى دؤولت و مېلى مجلسين باشلاديقلاري بؤيوك ايصلاحات گر ك دقيق بير صورتده داوام ائتديريلسين و مركزى كوميته بو ايصلاحاتين دموكراتيك و مېلى اساسلار اوزرينده حياتا كئچيريلمه سي نه ياخيندان نظارت ائتسين» [56]. پلننوم مېلى حۆكومتين ايش پروگرامى نين داها سورعتله و داها ديقتله حياتا كئچيريلمه سي اوچون م ك- نين اجرابييه هئياتينه تاپشيري ق و ئردى و بو ساحه ده بوتون پارتييا عوضولرينين وار قوه سي ايله چاليشماسيني لازم گۆردو. مركزى كوميته پلننومو فيرقه نين خالق حاكيميتينه فيرقه تشكىلاتلاري و ايداره لر ده ايشله ين فيرقه عوضولري واسيطه سيله رهبرليك ائده جگيني موعين ائتدي.

بئله ليكله، س. ج. پيشه‌وری آدف و آ.م.ح-نين يارانماسي اوغروندا موباريزه ده سون درجه موهوم رول اويناميش، بونونلا ياناشي فيرقه‌نين مڪ-نين صدي و ميلي حؤكومتين باش نازيري اولراق فيرقه پروقرامي نين و ميلي حؤكومتين ايش پروقرامي نين حياتا كنجيريلمه سينه ده بيلاواسيطه رهبرليڪ انتميشدير.

ادبيات

- 1 لئنين، كوللياتي، 2-جي ج. س. 192.
- 2 برنامه و نظامنامه حزب توده ايران، تهران، 1944، س. 2. ايران آزادليق جبهه سي نين مرامنامه سي، باخ: « خاور نو»، (تبريز)، 11.02.1945.
- 3 ايران توده پارتيياسي نين مرامنامه و نظامنامه سي، س. 1.
- 4 « نامه رهبر»، (تهران)، 27.11.1945.
- 5 « آذربايجان»، (تبريز)، 12.09.1945.
- 6 « آذربايجان»، 10.09.1945.
- 7 « يغما» (تهران)، 21.10.1945.
- 7 آ « نسيم صبا» و « آزادقان» (تهران). 19.11.1945.
- 8 ه. كى استوان. سياست موازنه منفي در مجلس 14، تهران، 1950، 2-جي جيلد، س. 90.
- 9 « جبهه» (تهران)، 26.12.1945. ايران پارتيياسي نين اورقاني.
- 10 « آذربايجان»، 12.10.1945.
- 11 « آذربايجان» 30.11.1945.
- 12 قيزيل صحيفه لر، تبريز، 1946، س. 373.
- 13 « آذربايجان»، 11.12.1945.
- 14 يئنه اورادا.
- 15 « آذربايجان»، 12.09.1945.
- 18 يئنه اورادا. 20.09.1945.
- 17 ميرجعفر پيشه‌ورى (جاواذادئ خالخالئ). سئچيلميش اثرلري (يئرسيز)، 1965، س. 220.
- 18 ه. كى استوان. سياست موازنه منفي در مجلس 14-جو، س. 147-148.
- 19 « آذربايجان»، 24.09.1945.
- 20 « آذربايجان»، 20.09.1945.
- 21 ژورنال « كومونيستيچئسكي اينتئرناتسيونال». م.، 1921، № 50، س. 33.
- 22 « آذربايجان» (يئرسيز)، 1965، س. 139. آدف مڪ-نين نظري و سياسي اورقاني.

54 پسيان ن. -تاريخچه فرقه دموكرات آذربايجان و حزب كومله كردستان، تهران، 1948، س. 29.

55 « آذربايجان » (تيريز)، 1946. 4.09.

56 « آذربايجان » (تيريز)، 1946. 31.01.

* س. ج. پيشه‌موري ميرجعفر (و يا جعفر) پيشه‌موري آدي ايله ده تانينير.

** گؤستريلن پارتيا فعاللاري سيراسيندا مقاله نين مؤلفي م. م. چنشم آزرين ده آدي چكيلميشدير-رئد. هنياتي.